

Міністерство освіти і науки України
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України
лабораторія методології і теорії психології
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
кафедра психології
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
кафедра загальної і соціальної психології та психотерапії
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
кафедра психології
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
кафедра практичної психології
Гродненський державний університет імені Янки Купали (Білорусь)
факультет психології
Казахський національний педагогічний університет імені Абая (Казахстан)
кафедра загальної і прикладної психології
Південно-Казахстанський державний педагогічний університет
імені М. Ауезова (Казахстан)
кафедра педагогіки і психології
Навчально-методичний центр психологічної служби
Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти
Інформаційно-методичний центр управління освіти і науки
Сумської міської ради
Сумський обласний центр соціальної реабілітації дітей-інвалідів
Академія наук вищої освіти України

95-й річниці від дня заснування Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка присвячується

ОСОБИСТІСТЬ У КРИЗОВИХ УМОВАХ ТА КРИТИЧНИХ СИТУАЦІЯХ ЖИТТЯ

МАТЕРІАЛИ

IV Міжнародної науково-практичної конференції
22–23 лютого 2018 року

Суми – 2018

УДК: 159.923:[316.4(082)+316.613.5]
ББК 88.372я431
О 72

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
навчально-наукового Інституту педагогіки і
психології Сумського державного педагогічного
університету імені А.С.Макаренка
(протокол № 6 від 30.01.2018 р).

Редакційна колегія:

Кузікова Світлана Борисівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка

Вертель Антон Вікторович – кандидат філософських наук, викладач кафедри психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка

Гальцова Світлана Василівна – кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка

Єрмакова Наталія Олександрівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка

Злишков Валерій Лаврентійович – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач лабораторії методології і теорії психології Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України

Пухно Світлана Валеріївна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка

Ракицька Анна Вікторівна – кандидат психологічних наук, декан факультету психології Закладу освіти «Гродненський державний університет імені Янки Купали», (м. Гродно, Білорусь)

Сафін Олександр Джамільович – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Сатова Акмарал Кулмагамбетівна – доктор психологічних наук, професор завідувач кафедри загальної і прикладної психології Казахського національного педагогічного університету імені Абая (м. Алмати, Казахстан)

Ставицька Світлана Олексіївна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної і соціальної психології та психотерапії Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова

Улунова Ганна Євгенівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка,

Хомуленко Тамара Борисівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди

О72 Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (22-23 лютого 2018 року, м. Суми) / Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2018. – 428 с.

Збірник містить матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя», що висвітлюють теоретичні та практичні результати досліджень проблем особистості в контексті її життєвого шляху, в умовах особистісних, міжособистісних і суспільних криз. Особливу увагу приділено питанням збереження психічного здоров'я та надання психологічної допомоги людині в консультативно-терапевтичній практиці.

Видано в авторській редакції

© Колектив авторів, 2018

© СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2018

<i>Данилевич Л.А.</i> Психологічні чинники подолання кризового стану студентами з різним рівнем самооцінки	128
<i>Дауткалиева П.Б., Садреймова А.Ж.</i> Особенности профессиональной мотивации личности студентов	130
<i>Демиденко Н.М.</i> До питання проблем адаптації першокурсників у закладах вищої освіти	135
<i>Дзюбко Л.В.</i> Благополуччя як показник оптимальних умов розвитку особистості школяра в освітньому просторі	137
<i>Ельчанінова Т.М.</i> Тенденції розвитку самоактуалізації підлітків малого міста	140
<i>Єрмакова Н.О., Бей А.О.</i> Особистісні детермінанти самопрезентаційної поведінки сучасної молоді та їх оптимізація	142
<i>Єрмакова Н.О., Буланова О.О.</i> Особливості самооцінки та шляхи її оптимізації у підлітковому віці	144
<i>Єрмакова Н.О., Кучерова Д.В.</i> Криза дитячої обдарованості та рекомендації щодо її подолання	147
<i>Єрмакова Н., Полякова Н.В.</i> Саморозвиток та рекомендації з його підсилення у старшокласників в умовах кризової нестабільності	149
<i>Завгородня О.В., Макіна Л.Б., Сущинська Т.С.</i> Емоційне благополуччя та експресія дошкільників	151
<i>Котух О.В.</i> Криза ідентичності підлітків: теоретичний підхід	156
<i>Кривицкая О.А.</i> Нравственные ресурсы родителей в преодолении кризисных ситуаций	159
<i>Кузікова С.Б., Гаврикова О.А.</i> Професійні, вікові і гендерні особливості переживання щастя людиною	161
<i>Лисенко Л.М.</i> Вікові кризи дорослості: причини та шляхи вирішення	164
<i>Лук'янова М.В.</i> Кризи вікових періодів в житті людини	167
<i>Місюра О.М.</i> Тип особистості д у підлітків із первинною артеріальною гіпертензією: клінічне значення	169
<i>Мотрук Т.О., Шталтовна Я.С.</i> Ідентичність та смисложиттєва криза в період юнацького віку	168
<i>Ніколаєнко С.О., Сімбір'ова О.О.</i> Проблема взаємозв'язку самооцінки та тривожності у студентів ВНЗ	172
<i>Ніколаєнко С.О., Шевчун Н.М.</i> Вплив мотивації до вивчення англійської мови на адаптацію учнів першого класу	174
<i>Олефір В.О.</i> Роль особистісних ресурсів у забезпеченні психологічного благополуччя та мотивації студентів в процесі навчальної діяльності	177
<i>Пастощук Г.Д.</i> Особливості виховання та соціалізації дітей, які виховуються у неповних сім'ях	180
<i>Пасько К.М., Ісасва М.В.</i> Фактори емоційної кризи вагітності та народження дитини ...	182
<i>Поліщук В.М.</i> Криза входження в дорослість у віковому розвитку	184
<i>Пухно С.В.</i> Значення психологічної просвіти для розуміння майбутніми педагогами особливостей проходження вікових криз розвитку особистості	187
<i>Радчук Г.К.</i> Розвиток суб'єктності в контексті соціально-психологічної адаптації студентів до навчання у вищих навчальних закладах	189
<i>Ставицький Г.А.</i> Етнічна толерантність як чинник безкризового розвитку етнічної самосвідомості в юнацькому віці	192
<i>Тарасова Т.Б., Баранова О.Б.</i> Механізми психологічного захисту особистості у студентів-першокурсників	194

Особливе місце в уявленнях про щастя займає сім'я. Адже, саме в сім'ї людина отримує заряд любові і бадьорості, заряд фізичних і духовних сил; отримує втіху в найчорніші дні свого життя.

Одним із важливих чинників щастя виявилась і любов, що підтверджується дослідженням одного з вчених Гарвардської медичної школи – Л. Джозаф, в якому він з'ясував, що головним джерелом щастя для будь-якої людини, незалежно від її матеріального становища, досягнення кар'єрних висот і благополуччя, є гармонійні взаємини з людьми.

За результатами методики «Ступень задоволеності базових потреб» В.В. Скворцова виявилось, що рівні задоволеності основних потреб у ранньому дорослому віці і у пізньому дорослому віці майже не відрізняються. На обох вікових етапах спостерігається часткова задоволеність основних потреб (у 71% респондентів раннього дорослого віку, у 70% – середнього дорослого віку).

Дана методика також дала можливість визначити ієрархію потреб чоловіків і жінок. З'ясувалось, що для жінок найголовнішими є потреби в безпеці та міжособистісному спілкуванні. Що стосується чоловіків, для них важливішим є задоволення потреби у визнанні, а також потреби в самовираженні та матеріальні потреби. Природньо, чим вища міра задоволеності основних потреб, тим людина більш щаслива.

Також ми провели кореляційний аналіз між даними методик «Мотивація до успіху», «Ступень задоволеності базових потреб» та рівнем відчуття щастя. Був виявлений кореляційний зв'язок між шкалами «Задоволеність життям» та «Рівень задоволеності потреб» (0,765), який підтверджує те, що чим вищий рівень задоволеності базових потреб людини, тим вищий її рівень відчуття щастя. А також ми виявили кореляцію між шкалами «Задоволеність життям» та «Рівень мотивації до успіху» (0,725), який говорить про те, що чим вищий рівень мотивації особистості до успіху, тим вищий її рівень задоволеності життям.

Таким чином, вивчення проблеми щастя необхідно для напрацювання шляхів і способів сприяння успішній самореалізації особистості, підвищення відчуття суб'єктивного благополуччя, формування конструктивного ставлення людини до дійсності, позитивного підходу до розв'язання нею життєвих завдань. Відтак, вивчення проблеми щастя має не тільки теоретичне, а й суто практичне значення для надання психологічної допомоги та підтримки особистості, особливо у кризових та критичних ситуаціях життя

Лисенко Людмила Миколаївна

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

ВІКОВІ КРИЗИ ДОРΟΣЛОСТІ: ПРИЧИНИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

Аналіз психологічних досліджень та робіт провідних вітчизняних і зарубіжних психологів свідчить про нормативність та необхідність для

подальшого розвитку особистості переживання вікових криз. У більшій мірі визначено характер проходження вікових криз періоду дитинства (Л.І. Божович, Л.С. Виготський, Д.Б. Ельконін та ін.), в меншій мірі представлено особливості переживання криз періоду дорослості (Е. Еріксон, Г.Д. Левінсон К.-Г. Юнг та ін.), хоча останнім часом кількість робіт з даного питання зростає.

На думку більшості дослідників, кризовий період ускладнює рух та розвиток, при цьому відкриває нові можливості, стимулює внутрішні резерви людини. Що саме дасть криза залежить від самої людини. В нормі критичний період може стати поштовхом до розвитку, якщо в процесі його подолання зникає те, що було складовою до критичного періоду та виникає нове, новий погляд, позиція.

У роботах Е. Еріксона, сутність кожної кризи полягає у виборі, який людина повинна зробити. Саме через кризи та вибори відбувається розвиток ідентичності людини. Звичайно, пошук ідентичності характерним є для юнацького віку, але в період дорослості, у людини також виникає необхідність знайти свій новий образ, відповідний до уявлень зрілості (почуття особистісної цілісності, толерантності, відповідальності за прийняття рішень, самодостатності) та реалізувати його. Р. Гоулд зазначається, що входження в дорослість та здобуття зрілості пов'язані з відмовою від дитячих ілюзій та хибних уявлень на користь почуття впевненості та прийняття себе.

Як зазначає Г. Крайг, згідно до двофакторної моделі детермінації розвитку, критичний період є моментом синхронізації внутрішнього дозрівання і впливу середовища, на прикладі розвитку певної якості особистості. Так можна говорити, що в людина в період 40-45 років виникають нові особистісні якості, але зустрічаються з недостатньою реалізацією у житті, що може і призводити до емоційного переживання та конфліктів. Кесслер та інші дослідники вважають, що перехід до середнього віку може відбуватися непомітно, по мірі того як на зміну юнацьким мріям про славу, добробут, особистісні досягнення в красі приходять реалістичні очікування.

У перехідній фазі самі способи самореалізації є предметом аналізу для індивіда, а нові можливості – предметом пошуку. Так, приблизно в 30 років виникає необхідність переоцінки власних життєвих схем, якщо виникає їх неправильність, потреба щось змінити в кар'єрних переконаннях, досягненнях, зміні пріоритетів. У віці 40-45 років відбувається ще одна переоцінка життєвих цінностей, коли юнацькі мрії не реалізувалися (Г.Д. Левінсон). Критична оцінка і переоцінка того, що було досягнуто до цього часу призводить до розуміння беззмістовності прожитого життя та втраченого часу, що може бути причиною депресивних настроїв.

Вікові кризи періоду дорослості це в першу чергу внутрішній конфлікт, який проявляється у невідповідності реальних та ідеальних уявлень про себе, професійну діяльність, міжособистісні відносини. Виникає бажання змінити звичний життєвий стиль, поведінку, світогляд, щоб урівноважити бажане та реальне. На відміну від криз періоду дитинства, обумовленість яких пов'язана зі зміною провідної діяльності, у дорослих провідна діяльність залишається постійною (професійна діяльність, спілкування), тому зміни відбуваються в

середині самих основних видів діяльності дорослої людини, в їх співвідношенні між собою. Якщо говорити про кризу 30-річного віку, то саме зміна пріоритету сім'я та кар'єра притаманна для жінок, а для чоловіків зміна місця роботи. У тридцятирічних людей відзначається зниження задоволеністю професійною діяльністю та самореалізацією, спілкуванням з колегами, умовами праці, тому може спостерігатися локалізація їх життєдіяльності у сімейному колі (Л. Головей, Л. Преснякова). У сорокарічних людей може відбуватися зниження професійної кризи та домінування вікової особистісної кризи (зниження емоційної стійкості, підвищення тривожності, фіксація на невдачах, зростання почуття обов'язку). Особистісна криза супроводжується емоційною дезорганізацією Я-концепції, втратою життєвих цінностей та ідеалів, втратою життєвої стратегії.

В період кризи відбувається переосмислення людиною свого життя і створення нової життєвої стратегії, що сприяє розвитку особистості та духовному росту. І.Г. Малкіна-Пих пише, що однією із задач періоду зрілості є накопичення духовності, яка сприяє гармонійній взаємодії зі світом, дає змогу визначити сенс життя, надати відчуття щастя.

К зазначав К. Юнг інколи люди намагаються перенести психологію фази молодості через поріг зрілості, тому і можуть виникати невротичні розлади. Сутність кризи середини життя є зустріч людини зі своїм безсвідомим, тому є необхідною концентрація на своїй самості. Тоді друга половина життя буде спрямована на досягнення мудрості, творчості, а не відчаю та невротичних переживань.

На думку М. Пек причина ускладнень переходу від однієї стадії до іншої у період дорослості у невідповідності звичних методів роботи, поглядів на життя, стереотипів мислення і поведінки до нових форм. Страх змінитися ускладнює успішне вирішення кризи. Саме гнучкість та здатність до адаптації передбачає відмову від форм поведінки, які себе вичерпали. Як зазначає Є.П. Ільїн, у кожної людини в певний період часу формується поведінковий стереотип, який допомагає жити в певних умовах. Але обставини життя змінюються і старі паттерни поведінки гальмують розвиток, заважають, тому необхідним є відмова від них. Саме в перехідний період дорослості є необхідним вирішення даної вікової задачі.

Причинами кризових явищ можуть бути ознаки порушення здоров'я, втрати краси, фізичної форми, відчуження в сім'ї з дорослими дітьми. В результаті виникають відчуття втоми від дійсності, депресивні розлади. Найбільш очевидні зміни в період середнього віку мають відношення до фізичної сфери, коли людина отримує перші сигнали про старіння організму. Темпи змін мають індивідуальний характер, по різному може проявлятися ставлення у людей, але усвідомлення змін може як засмучувати людину так і спонукати до турботи про фізичний стан.

Кризи періоду дорослості закономірні та природні. Тому людина повинна пройти складну внутрішню роботу, змінити життєві стратегії, ставлення до себе та оточення та зрозуміти, що таким чином можна вийти на новий етап розвитку у досягненні зрілості та отримати нові можливості для подальшого розвитку.

Вихід з кризи, її подолання пов'язано з необхідністю власної активної внутрішньоособистісної роботи, де вирішальна роль в становленні зрілої

особистості належить самій людині. Із практичних розробок у психології визначають ефективність технік психосинтезу, сутність яких полягає у певному підході до будови та функціонування внутрішнього світу людини, допомагає людині краще пізнати власну особистість, уникнути психічних та соматичних розладів, розвивати свої здібності, гармонізувати духовну сферу.

Деяким людям необхідна допомога для подолання кризового періоду, а практично всім потрібні знання про перебіг, закономірності кризи. Якщо для вирішення криз дитинства та підліткового віку необхідною умовою до була зміна поведінки близьких людей та провідної діяльності, то для криз дорослості необхідні в першу чергу внутрішні самозміни та формування нових моделей поведінки.

Лук'янова Марина Володимирівна

вчитель-дефектолог Сумського обласного центру соціальної реабілітації дітей-інвалідів

КРИЗИ ВІКОВИХ ПЕРІОДІВ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ

Кожен період у житті людини має певні притаманні тільки йому риси. Знаючи особливості вікових періодів та криз, можна пояснити незрозуміле та уникнути багатьох проблем. Що таке психологічна криза? Це такий внутрішній стан людини, коли вона не може далі функціонувати за старих умов.

Під час кризи людина за дуже короткий термін змінюється у своїх основних рисах. Це революційний, бурхливий, стрімкий перебіг подій як за темпами, так і за змістом змін, що відбуваються.

Найхарактернішими кризами становлення є вікові кризи, що вважаються нормативними, тобто необхідними для нормального процесу становлення особистості. Для вікових криз властиві чималі якісні зміни, що відбуваються у психології людини: формування психологічних новоутворень, зміна провідної діяльності і т.д. Але ці зміни завжди супроводжуються зміною ролей, оскільки певна діяльність (гра, спілкування, навчання і т.д.) передбачає і відповідну особистісну роль людини.

Криз становлення особистості характерні не лише для дитинства, підлітковості та юності. На думку багатьох авторів, усе життя людини закономірно супроводжується чергуванням певних періодів. Так, ще давні мислителі ділили життя людини на віки чи цикли, що починаються і закінчуються переломними, критичними фазами.

Сутність вікових криз підкоряється відомому закону переходу кількості в якість. Зміни поступово відбуваються в психічних і особистісних утвореннях, породжують нову якість, причому цей перехід може мати різкий, стрибкоподібний характер. Наприклад, дитина, яка важко вимовляє навіть окремі слова, «раптом» починає говорити.

Проблема перехідного періоду підлітка полягає в тому що він уже не хоче бути дитиною, але ще не може бути дорослим в очах дорослих та і у своїх власних. Саме це головне протиріччя підліткового періоду розвитку приводить до типових труднощів, що виникають. Насамперед, це проблеми стосунків з